

6. Organizacja Cerkwi prawosławnej na pograniczu polsko-słowacko-ukraińskim

6.1. Cerkiew prawosławna w Bieszczadach Zachodnich

Z badań historycznych wynika, że ziemie te do 2 połowy XI w. należały do Słowian Zachodnich, a potem do Polski. W tym też okresie docierały tu zarówno wpływy chrześcijaństwa z Zachodu, jak i ze Wschodu³⁹⁹. Geneza eparchii przemyskiej nie jest do końca udokumentowana. Według wielu badaczy diecezja przemyska powstała prawdopodobnie jeszcze w czasach, gdy obszar ten był pod panowaniem księcia ruskiego Jerzego Trojdenowicza⁴⁰⁰.

Pierwsze w pełni wiarygodne wzmianki o istnieniu eparchii przemyskiej pochodzą z początków XIII w.⁴⁰¹. Udokumentowane historycznie istnienie eparchii przemyskiej rozpoczyna się z chwilą włączenia przez króla Kazimierza Wielkiego Rusi Halicko-Włodzimierskiej do Polski (pierwsza poł. XIV w.)⁴⁰². Na terenach ziem ruskich wcielonych do Polski Kościół prawosławny od 1371 r. (reaktywowanie metropolii Halickiej) był zorganizowany w strukturze metropolii halickiej. Dobrej koegzystencji obrządków sprzyjała polityka władców Polski, w tym szczególnie królowej Jadwigi, która wydała w 1387 r. w Jarosławiu przywilej dla prawosławnych i rzymokatolików. Przywilej zapewniał utrzymanie

³⁹⁹ Dobrzański A. 1893. *Istoriija jepyskopow trech sojedynennych jeparchiji peremyškoj, sambirškoj i sjanickoj ot najdawnejszych wremien do 1794 hoda*. Lwów; Bendza M. 1982. *Prawosławna diecezja przemyska w latach 1596-1681. Studium historyczno-kanoniczne*. Warszawa, s. 23; Dobrzański Z. 1992. *Prawosławni i grekokatolicy w dawnej Polsce*, cz. 1. Warszawa, s. 19.

⁴⁰⁰ Kumor B. 1969. *Granice metropolii i diecezji polskich*. *Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne*, T. 20, s. 255; Fenczak A. 1996. *Wokół początków bizantyńsko-słowiańskiego biskupstwa w Przemyślu. Kwestia istnienia organizacji diecezjalnej w Księstwie Przemyskim (koniec XI i pierwsza połowa XII wieku)*, *Polska-Ukraina. 1000 lat sąsiedztwa*, pod redakcją S. Stępnia, t. 3, Przemyśl, s. 21-37. W artykule tym podano przegląd najważniejszych opracowań polskich i ukraińskich do wymienionego zagadnienia. Niektórzy badacze przyjmują, że władca przemyski nie podlegał jurysdykcji metropolity kijowskiego, lecz bezpośrednio był zależny od patriarchatu w Konstantynopolu, o czym może świadczyć m.in. fakt ożywionych kontaktów księcia przemyskiego Wołodara z Bizancjum (Gąssowska E. 1979. *Bizancjum a ziemie północno-zachodnio-słowiańskie we wczesnym średniowieczu*. Wrocław, s. 157-158).

⁴⁰¹ Budzyński Z. 1993. *Ludność pogranicza polsko-ruskiego w drugiej połowie XVIII wieku*, t. I. Przemyśl-Rzeszów, s. 49; Kumor B. 1969. *Granice metropolii i diecezji polskich*, *Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne* T. 20, s. 255; Fenczak A. 1996. *Wokół początków bizantyńsko-słowiańskiego biskupstwa w Przemyślu. Kwestia istnienia organizacji diecezjalnej w Księstwie Przemyskim (koniec XI i pierwsza połowa XII wieku)*, *Polska-Ukraina. 1000 lat sąsiedztwa*. S. Stępień (red.), t. 3, Przemyśl, s. 21-37.

⁴⁰² cytata za: Mironowicz A. 2006. *Metropolia kijowska w strukturze patriarchatu kijowskiego (988-1685)*. W: *Autokefalie Kościoła prawosławnego w Polsce*. A. Mironowicz (red.), Białystok, s. 45.

dotychczasowych uprawnień⁴⁰³. Po śmierci królowej Jadwigi (1399 r.) przywilej ten nie został potwierdzony przez Władysława Jagiełłę i utracił swą moc, co przyczyniło się do pogorszenia sytuacji prawnej prawosławia. Dopiero w 1405 r. król wydał przywilej, w którym potwierdził władcy przemyskiemu Atanazemu (1392 –1412) prawo do posiadania wszystkich użytkowanych dóbr ziemskich oraz cerkwi i monasterów. W 1469 r. król Kazimierz Jagiellończyk potwierdził władkom przemyskim ich beneficja oraz prawo do swobodnego rozporządzania swoim majątkiem. W 1535 r., Zygmunt Stary potwierdził przywilej Władysława Jagiełły z 1405 r., który stanowił podstawę prawną działalności prawosławia w przemyskiej eparchii w następnym okresie.

Budowa podstawowej sieci parafialnej, związana ze wzrostem zaludnienia i z intensyfikacją gospodarczą, była również poprzedzona działalnością monasterów⁴⁰⁴. Były one znane bardziej z lokalnej tradycji niż ze źródeł. Powstały na fali ogólnego ożywienia ruchu monastycznego i zakładane były na obszarach pustek osadniczych, albo wzdłuż głównych szlaków komunikacyjnych⁴⁰⁵.

Pierwsze cerkwie prawdopodobnie powstały już w czasach ruskich, w rejonie Sanoka i Zagórza, jednakże nie zachowały się do dziś piśmienne przekazy⁴⁰⁶. W XV w. prawdopodobnie istniały na obszarze Ziemi Sanockiej 43 cerkwie, w tym m.in.: w Szczawnem (1492 r.), Rajskim (1493 r.), Rzepedzi (1526 r.), Dwerniku (1533 r.), Polanie (1533 r.), Boberce (1537 r.), Ternowie górnej i Ternowie dolnej (1537 r.), Zwiniaczu niżnym (dzisiejszy Dźwiniacz, 1541 r.) (Tab. 12)⁴⁰⁷.

Budowa podstawowej sieci parafialnej, związana ze wzrostem zaludnienia i z intensyfikacją gospodarczą, była poprzedzona działalnością monasterów. Powstawały one na fali ogólnego ożywienia ruchu monastycznego i zakładane były na obszarach pustek osadniczych albo wzdłuż głównych szlaków komunikacyjnych⁴⁰⁸. Były to często *„rezydencje letnie, w których przebywało po dwóch, czasem po jednym zakonniku, a ci rozchodzili się, kiedy ich bieda z*

⁴⁰³ Czupryk R. 2002. Eparchia przemyska na pograniczu polsko-ruskim (XIV-XVIII w.), Rys historyczny. Prace Historyczno-Archiwalne, T. XI, Rzeszów, s. 88.

⁴⁰⁴ M. Hruszewski pisze, że XV-XVII w. w Haliczu w materiałach źródłowych odnotowano dużą ilość monasterów prawosławnych. Zob. M. Gruszewskij. 1991-1998. Istorija Ukraini-Rusi. W: 11 T. 12 kn. R. 5: XIV-XVII wiki. Kijiw, s. 261-262.

⁴⁰⁵ A. Mironowicz, Monastery prawosławne na terenie diecezji chełmsko-bełskiej. W: Zakony i klasztory w Europie Środkowo-wschodniej X–XX w., Lublin 1999, s. 337–365.

⁴⁰⁶ Czajkowski J. 1994. Cerkwie na Podkarpaciu, Łemkowie w historii i kulturze Karpat. Sanok, s. 10-11.

⁴⁰⁷ Dąbkowski P. 1923. Stosunki Kościelne Ziemi Sanockiej w XV stuleciu. Rocznik Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Przemyśle za rok 1913-1922 pod redakcją Jana Smolki, Przemyśl, s. 38-39.

⁴⁰⁸ Mironowicz A. 1999. Monastery prawosławne na terenie diecezji chełmsko-bełskiej. W: Zakony i klasztory w Europie Środkowo-wschodniej X-XX w., Lublin, s. 337-365.

Tabela 12. Najstarsze wzmianki o istnieniu popostwa i funkcjonowaniu sieci parafialnej na obszarze Bieszczadzkiego Parku Narodowego i otuliny.

L. p.	Miejscowość	Wzmianka w źródłach	Uposażenie
1	Beniowa Własność Kmitów	1589	Popostwo: 1 łan, młyn 1-kołowy, 2 komorników (ŻD XVIII, s. 56).
2	Berehy Górne Własność Kmitów	1589 1785	Brak informacji o popostwie (ŻD XVIII, s. 58-59). Parafia greck. w miejscu, dekanat Żukotyń
3	Bereżki Własność Kmitów	1589 XVII w.	Brak informacji o popostwie (ŻD XVIII, s. 48). Parafia Ustrzyki G., dekanat Lutowiska (Słownik hist.-krajozn., s. 96).
4	Bukowiec Własność Kmitów	1589	Popostwo: 1 łan, młyn 1-kołowy (ŻD XVIII, s. 56).
5	Caryńskie Własność Kmitów	1777	Parafia greck. w miejscu, dekanat Zatwarnica (Budzyński 1993, s. 95).
6	Chmiel Własność Kmitów	1589	Popostwo: ½ łana, młyn 1-kołowy (ŻD XVIII, s. 59).
7	Cisna Własność Balów	1589 1739	Brak uposażenia dla popostwa (ŻD XVIII, s. 54). Nadanie uposażenia przez M. Urbańskiego (Sze-matyzm R. G. 1879, s. 80)
9	Dołżyca Własność Balów	1548 1589 1785	We wsi istnieje parafia i cerkiew prawosławna (Budzyński 1993, s. 82). Popostwo - brak uposażenia (ŻD XVIII, s. 54). Parafia greck. w miejscu, dek. Baligród (Budzyński 1993, s. 126)
10	Dwernik Własność Kmitów	1589	Popostwo: ½ łana, 1 młyn 1-kołowy, 1 zagrodnik (ŻD XVIII, s. 58).
11	Dydiowa Własność Kmitów	1589	Popostwo: ¾ łana, młyn 1-kołowy, 6 komorników (ŻD XVIII, s. 58).
12	Dźwiniacz G. Własność Kmitów	1589	Popostwo: 1 łan, młyn 1-kołowy oraz 2 komorników (ŻD XVIII, s. 56).
13	Habkowce Własność Balów	1589 1789	Brak informacji o popostwie Parafia greck. w miejscu, dek. Baligród, (Budzyński 1993, s. 153).
14	Hulskie Własność Kmitów	1589 1785	Popostwo, bez nadania (ŻD XVIII, s. 57). Parafia greck. w Krywem, dekanat Zatwarnica (Budzyński 1993, s. 163).
15	Jaworzec Własność Kmitów	1589 1767	Brak informacji o popostwie (ŻD XVIII, s. 57). Nadanie gruntów dla parafii przez Marcina Łosia (ASR Sanok, whl 526).
16	Kalnica Własność Balów	1589 1785	Brak informacji o popostwie (ŻD XVIII, s. 55) Parafia greck. w miejscu, dekanat Baligród (Budzyński 1993, s. 181).

L. p.	Miejscowość	Wzmianka w źródłach	Uposażenie
17	Krzywe Własność Balów	1589 1785	Brak informacji o popostwie (ŻD XVIII, s. 54) Parafia greck. w miejscu, dekanat Baligród (Budzyński 1993, s. 206).
18	Krywe n. Sanem Własność Kmitów	1589	Popostwo: ¼ łana, młyn 1-kołowy (ŻD XVIII, s. 57).
19	Krywka Własność Kmitów	1589	Popostwo: ¾ łana, młyn 1-kołowy, 1 zagrodnik (ŻD XVIII, s. 56).
20	Liszna Własność Balów	1589 1785	Brak informacji o popostwie (ŻD XVIII, s. 55). Parafia greck. w miejscu, dekanat Baligród (Budzyński 1933, s. 221)
21	Lutowiska Własność Kmitów	1589	Popostwo: 1 łan, 1 młyn 1-kołowy, 2 zagrodników (ŻD XVIII, s. 56).
22	Łokieć Własność Kmitów	1589	Popostwo: ¾ łana młyn 1-kołowy, 1 zagrodnik, 2 komorników (ŻD XVIII, s. 58).
23	Łopienka Własność Balów	1589 1785	Brak informacji o popostwie (ŻD XVIII, s. 54). Parafia greck. w miejscu, dekanat Baligród (Budzyński 1933, s. 230).
24	Łuh Własność Balów	1589 1785	Brak informacji o popostwie (ŻD XVIII, s. 54). Parafia greck. w miejscu, dekanat Baligród (Budzyński 1933, s. 232)
25	Polanki Własność Balów	1589 1785	Brak informacji o popostwie (ŻD XVIII, s. 55). Parafia greck. Terka, dekanat Baligród (Budzyński 1933, s. 287).
26	Procisne Własność Kmitów	1589	Popostwo: ¾ łana, młyn 1-kołowy, 3 zagrodników (ŻD XVIII, s. 56).
27	Przysłup Własność Balów	1589 1785	Brak informacji o popostwie (ŻD XVIII, s. 55). Parafia greck. Krywe, dekanat Baligród (Budzyński 1933, s. 296)
28	Roztoki G. Wieś królewska	1618	Brak informacji o popostwie (Fastnacht, Osadnictwo ziemi sanockiej, s. 174).
29	Ruskie Własność Kmitów	1589 1785	Brak informacji o popostwie (ŻD XVIII, s. 57). Parafia greck. Chmiel, dekanat Zatwarnica (Budzyński 1933, s. 316).
30	Sianki Własność Kmitów	1589 1645	Brak informacji o popostwie (ŻD XVIII, s. 59). Wzmianka o cerkwi (Słownik hist.-krajozn., s. 312).
31	Smerek Własność Kmitów	1589	Popostwo: ¼ dworzyska, młyn 1-kołowy, 3 komorników (ŻD XVIII, s. 57).
32	Smolnik Własność Kmitów	1589	Popostwo: ¾ łana, młyn 1-kołowy, 3 zagrodników (ŻD XVIII, s. 56).

L. p.	Miejscowość	Wzmianka w źródłach	Uposażenie
33	Sokoliki Własność Kmitów	1589 1640, 1655 1785	Brak informacji o popostwie (ŻD XVIII, s. 58). Duchowny posiada ½ łana ziemi (Rej. Pob. 1640). Parafia greck. w miejscu, dekanat Żukotyń (Budzyński 1933, s. 334).
34	Solinka Wieś królewska	1785	Parafia greck. w miejscu, dekanat Krosno (Budzyński 1933, s. 335).
35	Strubowiska Własność Balów	1589 1785	Brak informacji o popostwie (ŻD XVIII, s. 55). Parafia greck. w miejscu, dekanat Baligród (Budzyński 1933, s. 345).
36	Studenne Własność Kmitów	1589	Popostwo: ¼ dworzyska, 2 komorników (ŻD XVIII, s. 57).
37	Stuposiany Własność Kmitów	1589	Popostwo: ½ łana, młyn 1-kołowy (ŻD XVIII, s. 58).
38	Tarnawa Niżna (wł. Kmitów od 1533 r.)	1589	Popostwo: młyn 1-kołowy, 1 komornik (ŻD XVIII, s. 58).
39	Tarnawa Wyżna Własność Kmitów	1589	Popostwo: 3/8 dworzyska, młyn 1-kołowy oraz 2 komorników (ŻD XVIII, s. 56).
40	Terka Własność Balów	1526 1589	We wsi istnieje parafia i cerkiew prawosławna (Budzyński 1933, s. 82). Popostwo: ½ łana, młyn 2-kołowy, 6 komorników (ŻD XVIII, s. 54).
41	Tworylne Własność Kmitów	1526 1589	We wsi istnieje parafia i cerkiew prawosławna (Budzyński 1933, s. 82). Popostwo: ¾ łana, 4 komorników, 2 zagrodników (ŻD XVIII, s. 57).
42	Ustrzyki Górne Własność Kmitów	1589	Popostwo: ¾ łana, młyn 1-kołowy, 1 zagrodnik (ŻD XVIII, s. 59).
43	Wetlina Własność Kmitów	1589 1785	Brak uposażenia popostwa (ŻD XVIII, s. 57). Parafia greck. w miejscu, dekanat Baligród (Budzyński 1933, s. 379).
44	Wołosate Wieś królewska	XVI w.	Nie zachował się pierwotny przywilej uposażający tutejszą cerkiew. Prawdopodobnie popostwo wołosackie otrzymało już w początkowej fazie zakładania wioski nadanie ziemi w wysokości 1 łana (Augustyn M. 1999, s. 12). Duchowni zwolnieni z wszelkich danin i robocizn, gwarantowano im wolny wyręb w lasach królewskich dla opału, robienie piwa i gorzałki na własne potrzeby, a także zrównanie z duchownymi obrządku łacińskiego (AGZ 1868, s. 74-77).

45	Zatwarnica Własność Kmitów	1589	Popostwo: ¼ łana, młyn 1-kołowy (ŻD XVIII, s. 56).
46	Zawój Własność Balów	1589 1785	Brak informacji o popostwie (ŻD XVIII, s. 54). Parafia greck. w miejscu, dekanat Baligród (Budzyński 1933, s. 414).
47	Żubracze Własność Balów	1589 1785	Brak informacji o popostwie (ŻD XVIII, s. 55). Parafia greck. w miejscu, dekanat Baligród (Budzyński 1933, s. 42).
48	Żurawin Własność Kmitów	1526 1589	We wsi istnieje parafia i cerkiew prawosławna (Budzyński 1933, s. 82); popostwo: 1 łan, młyn 1-kołowy, 4 komorników (ŻD XVIII, s. 56).

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: Archiwum Sądu Rejonowego w Sanoku: Wydział Ksiąg Wieczystych (skrót: ASR Sanok); Akta Grodzkie i ziemskie (AGZ) 1868, s. 74-77; Jabłonowski A. 1902 (ŻD XVIII); Budzyński Z. 1993, tenże, 1990, s. 135-157; Kryciński S. 1996 (skrót: Słownik hist.-krajozn.); Rejestr poborowy Ziemi Sanockiej z 1640 r., Rzeszów 1980 (skrót: Rej. Pob. 1640); Augustyn M. 1999, s. 12; Słobodjan W. 2003, s. 149.

mizernej chaty wygnana⁴⁰⁹. Były one znane bardziej z lokalnej tradycji niż ze źródeł. Z istnieniem monasterów na badanym obszarze związane są dwa miejsca – Hulskie i Terka. Pewną wskazówką o początkach wsi Hulskie jest nazwa terenowa Monaster, odnosząca się do wzniesienia w zakolu Sanu w północno-wschodniej części wsi (Ryc. 34). Przypuszczalnie powstał tu początkowo mały klasztor prawosławnych bazylianów, a dopiero w późniejszym czasie rozwinęła się w pobliżu wieś na prawie wołoskim, wzmiankowana po raz pierwszy w 1580 r.⁴¹⁰ Z roku 1489 pochodzi wzmianka, iż na położonym w okolicy Terki wzgórzu, noszącym do dziś nazwę Monaster (620 m n.p.m.), istniał prawosławny klasztor Bazylianów. Prawdopodobnie przetrwał on do 2 poł. XVII w.

Początkowo powstawały cerkwie prawosławne. Na mocy podpisanego aktu Unii Brzeskiej powołany został nowy obrządek, zmieniony w 1774 r. przez cesarzową Marię Teresę na grekokatolicki, któremu Kościół katolicki gwarantował utrzymanie poszanowania swoich tradycji, odrębności rytualnych oraz języka narodowego (starocerkiewnego) w liturgii. Od momentu ogłoszenia Unii Brzeskiej w 1596 r., kiedy to biskup przemyski nie przystąpił do zjednoczenia z kościołem rzymskokatolickim, aż do 1691 r. panowała na terenie diecezji przemyskiej swoista dwuwładza⁴¹¹. Był to okres wzajemnego zwalczania się unitów i prawosławnych.

⁴⁰⁹ Chotkowski W. 1909. Historia polityczna kościoła w Galicji za rządów Marii Teresy, Kraków, s. 387.

⁴¹⁰ Fastnacht A. 1979. Działy Leska oraz dóbr leskich i bachowskich z 1580, „Rocznik Sanocki”, R. IV, Kraków, s. 7 i 17.

⁴¹¹ W „Geografii historycznej ziem dawnej Polski” Zygmunt Gloger pisze: *Ponieważ tolerancja religijna w Rzeczypospolitej nie narzucała dysunitom unii, widzimy więc w diecezji przemyskiej,*



Ryc. 34. Fragmenty wsi Hulskie (A) i Terka (B) ze wzniesieniami o nazwach historycznych „Monaster” według W. Krukara 2004.

Spór między prawosławnymi a unitami w diecezji przemyskiej zakończył się dopiero w 1691 r. (oficjalnie w 1692 r.), kiedy to ostatni prawosławny biskup Innocenty Winnicki przystąpił do unii. W 1700 r. to samo uczynił biskup lwowski, a dwa lata później – łucki. W rezultacie prawosławie w południowej Polsce praktycznie przestało istnieć, a w Rzeczypospolitej pozostało jedno biskupstwo prawosławne – białoruskie. Sytuacja uległa zmianie w 1768 r., kiedy to zawarto traktat, w ramach którego reaktywowano cerkiew prawosławną w Polsce, gwarantując niezależność organizacyjną i wolność wyznania.

Do wybuchu II wojny światowej nie było na terenie Bieszczadów świątyni prawosławnej. Pierwsze parafie prawosławne powstały w 1962 r. przy granicy zachodniej Bieszczadów – w Komańczy i Turzańsku (Tab. 13). W późniejszym czasie w dolinie Osławy zostało

tak, jak we wszystkich prawie innych na Rusi, po dwóch biskupów, jednocześnie rządzących, każdy swoją owczarnią. Unicy mieli biskupa swego, dysunicy zaś władkę, który do unii nie przystąpił. Taki stan podwójnego kościoła trwał w diecezji przemyskiej, od roku 1612, całe lat 80. Ostatnimi współzawodnikami byli: Małachowski, unita, i Winnicki, dysunita. Gdy Małachowski w roku 1692 umarł, Winnicki przystąpił do unii i tym sposobem rozdwojenie usunął. Gloger Z. 1903. Geografia historyczna ziem dawnej Polski. Kraków, reprint: Warszawa, 1991, ss. 365-366.

przekazanych prawosławnym kilka dawnych cerkwi greckokatolickich (w zachodniej części Bieszczadów). W latach 1960–1970 zostały utworzone kolejne placówki, jednakże pozostał nie uregulowany status własnościowy świątyń, co często było przyczyną konfliktów.

W maju 1989 r. została uchwalona ustawa o stosunkach między Państwem a Kościołem rzymskokatolickim i na podstawie tego aktu cały majątek Cerkwi greckokatolickiej przejął Kościół rzymskokatolicki, za wyjątkiem 24 świątyń, z których korzystali prawosławni. W 1991 r. uchwalono podobną ustawę w stosunku do Cerkwi prawosławnej, jednakże cerkwi tych nie przyznano prawosławnym, w wyniku czego stanowią one nadal własność Skarbu Państwa⁴¹².

W 1983 r. została restytuowana Prawosławna Diecezja Przemysko-Nowosądecka. Terytorium diecezji obejmuje województwo podkarpackie i wschodnią część małopolskiego, przy czym większość parafii znajduje się na

Tabela 13. Organizacja i liczba wiernych w Prawosławnym Dekanacie Sanockim (stan na 1999 r.).

L. p.	Parafia, Filia	Utworzenie parafii	Przekazanie obiektu	Pochodzenie obiektu	Szacunkowa ilość wiernych (2002 r.)
1.	Komańcza (Parafia)	1962 r.	22.VI.1963 r.	dawna cerkiew greckokatolicka	42
2.	Turzańsk (Filia)	1962 r.	1966 r.	dawna cerkiew greckokatolicka	26
3.	Morochów (Parafia)	1961 r.	1961	dawna cerkiew greckokatolicka	214
4.	Szczawne (Filia)	28.XII.1962 r.	1951 r. –1973 r. własność prywatna	dawna cerkiew greckokatolicka	22
5.	Zagórz (Filia)		1960 r.	dawna cerkiew greckokatolicka	ok. 70 łącznie z Sanokiem
6.	Dziurdziów (Filia)	1965 r.	1965 r.	dawna cerkiew greckokatolicka	26

Źródło: Szematyzm. Katalog świątyń i duchowieństwa Prawosławnej Diecezji Przemysko-Nowosądeckiej, Gorlice 1999.

Łemkowszczyźnie, gdzie prawosławie było również przed II wojną światową. Diecezja podzielona jest na trzy dekanaty: sanocki, przemyski i nowosądecki. Obszar Bieszczadów należy do Dekanatu Sanockiego, utworzonego dekretem biskupa Przemysko-Nowosądeckiego w dniu 30 IV 1992 r. W jego skład wchodzi 4 parafie skupiające 571 wiernych (Tab. 14). Na terenie diecezji znajduje się 35 obiektów sakralnych, w tym 32 cerkwie i 3 kaplice. Spośród nich na terenie

⁴¹² Szematyzm. Katalog świątyń i duchowieństwa prawosławnej diecezji przemysko-nowosądeckiej. Gorlice 1999, s. 22.

Bieszczadów znajduje się 10 obiektów sakralnych, skupionych w zachodniej części regionu (dolina Osławy).

Tabela 14. Organizacja terytorialna Cerkwi prawosławnej w Bieszczadach Zachodnich w 2002 r.

L. p.	Parafia	Filia	Szacunkowa liczba wiernych w parafiach	Liczba obiektów sakralnych
1.	Sanok	Zagórz	149	2
2.	Morochów	Szczawne, Dziurdziów	262	3
3.	Komańcza	Turzańsk, Zydranowa	83	3
4.	Pielgrzymka	Rozdziele	77	2
RAZEM			571	10

Źródło: Informacja pisemna z Dekanatu Prawosławnego Okręgu Sanockiego w Sanoku.

Po II wojnie światowej dawny obszar położony po prawej stronie Sanu, należący do dekanatu greckokatolickiej eparchii przemyskiej, wszedł w skład Ukrainiejskiej Republiki Radzieckiej, a od utworzenia w 1991 r – państwa Ukrainy. Po przemianach politycznych na Ukrainie sytuacja kościelna jest obecnie bardzo skomplikowana, skutkiem czego istnieją tu trzy kościoły prawosławne, mające na tym samym terytorium swoje struktury organizacyjne – Kościół Prawosławny na Ukrainie Patriarchatu Moskiewskiego, stanowiący część Rosyjskiego Kościoła Prawosławnego i jako jedyny uznawany przez inne kościoły prawosławne, pozostając z nimi w jedności, następnie Ukraiński Kościół Prawosławny Patriarchatu Kijowskiego oraz Ukraiński Autokefaliczny Kościół Prawosławny. Obecnie na terenie Nadszańskiego PK występują cerkwie należące do struktur Cerkwi Prawosławnej Moskiewskiego Patriarchatu, Cerkwi Prawosławnej Kijowskiego Patriarchatu oraz Rosyjskiego Kościoła Prawosławnego.

6.2. Organizacja Cerkwi prawosławnej w rejonie Wielkoberezańskim i Snińskim

Tereny dawnego Królestwa Węgier przez wieki pozostawały pod wpływem kultury wschodniej. Wraz z siecią cerkiewną rozwijał się na tym terenie ruch monastyczny, uposażany przez władców. Z rejonu objętego badaniami zachowały się wzmianki o monastyrach w miejscowości Ruské, na Snińskiej Górze i Małym Berezynem (istnieje do dziś)⁴¹³ – fot. 11–12.

⁴¹³ Zob.: Pietrow A. 1930. Drewnijšcia gramoty po istorii karpatorusskoj cerkwi i jeparchii 1391-1498, Praha, str. 55; Gadzega W. 1934. Dogatki k istorii Rusinow i ruskich cerkwiw w buwšć. Župy zemplinskoj, Naukowyj Zbornik Towaristwa Proswit, Užgorod, ročnik X, str. 56; Timkovič V.J. 2009. Dejiny baziliánskeho monastyra v Krásnobrode od 9. Storočia po sūčasnosť, Košice, s. 37.

Po przyjęciu unii w 1646 r. próby reaktywowania prawosławia na Zakarpaciu przez cały wiek XIX aż do 1918 r. były przez władze hamowane, a miejscowa ludność poddawana różnym procesom nacjonalistycznym⁴¹⁴. Prawosławie było bowiem postrzegane jako element szerszej polityki caratu rosyjskiego, zmierzającego do rozbitcia monarchii Habsburgów. Po 1919 r. nastąpił proces intensywnej agitacji Rusińskich chłopów do przejścia na prawosławie. Ponadto po 1918 r. przesiedlono w te tereny ok. 9000 emigrantów rosyjskich (białych) będących wyznawcami prawosławia pod patronatem rosyjskim⁴¹⁵. Mieszkańcy



Fot. 11. Monastyr w Małym Bereznym (fot. G. Holly).

Zakarpacia nie mieli do początku XX w. sprecyzowanej świadomości narodowej i ulegali wpływom konkurujących ze sobą ideologii – rusino-hungaryzmu, nacjonalizmu ukraińskiego czy nurtom nacjonalistycznym rosyjskim i słowackim⁴¹⁶. Po rozpadzie Węgier w 1920 r. Ruś Zakarpacka i Preszowszczyzna

⁴¹⁴ Rapacki F. 2013. Zarys historii obrządków wschodnich na północnych obszarach Królestwa Węgier. Instytut Sławistyki Polskiej Akademii Nauk, 2/2013, http://www.adeptus.ispan.waw.pl/sites/default/files/ADEPTUS-02_Rapacki.pdf, s. 39.

⁴¹⁵ Danko I. 2002. Spróba ukrainizacji prawosławnej cerkwi u kinci 1930 roku. In: Naukowy Zbiornik Zakarpacko-Krajeznawczo-Muzeju. Užgorod, s. 35.

⁴¹⁶ Rapacki F. 2013. Zarys historii obrządków wschodnich na północnych obszarach Królestwa Węgier. Instytut Sławistyki Polskiej Akademii Nauk, 2/2013, http://www.adeptus.ispan.waw.pl/sites/default/files/ADEPTUS-02_Rapacki.pdf, s. 39.



Fot. 12. Monastyr w Wyszce (fot. G. Holly).

przeszły do państwa czechosłowackiego. Na początku lat 20. XX w. rozwinął się ruch rusofilski, początkowo pod wpływem Cerkwi serbskiej. W 1921 r. w miejscowości Iza (Chustski rejon) odbył się pierwszy sobór reaktywowanej cerkwi prawosławnej, który wybrał zwierzchnika i zatwierdził statut⁴¹⁷.

Mukaczewska eparchia prawosławna, na terenie której znajduje się obecnie obszar Użańskiego PN, jest kontynuacją prawosławnej eparchii, która wchodziła w skład Kijowskiej metropolii i przechodziła w swej historii różne jurysdykcje. Oficjalnie do 1940 r. Mukaczewsko-Użgorodzka eparchia nazywała się Mukaczewsko-Preszowską i była pod patronatem Serbskiego Patriarchatu. Po przyłączeniu Rusi Zakarpackiej do Ukraińskiej Republiki Radzieckiej w 1949 r. eparchia przeszła pod jurysdykcję Rosyjskiej Prawosławnej Cerkwi. Po rozpadzie ZSRR i utworzeniu Ukrainy, weszła w skład Ukraińskiej Prawosławnej Cerkwi Patriarchatu Moskiewskiego. Kolejna zmiana w strukturach cerkwi nastąpiła 29 lipca 1994 r., kiedy to decyzją Świętego Synodu wydzielono autonomiczną Mukaczewską eparchię⁴¹⁸. Z badanego terenu w skład diecezji wchodzi dekanat wielkoberezański z dwoma parafiami – w Wielkim Bereznym z filiami: Kostrino, Czarnogłowa, Stawne, Vyszka (klasztor), Luta oraz Małym Bereznym: Łuh, Wołosianka, Żornawa, Stużyca, Sól i Tichyj.

⁴¹⁷ Fedaka C. 2013. Z istorii christianstwa na Zakarpatti. Użgorod, s. 118.

⁴¹⁸ Fedaka C. 2013. Z istorii christianstwa na Zakarpatti. Użgorod, s. 116.

Natomiast w 1951 r. prawosławni z rejonu preszowskiego zostali włączeni do Prawosławnego Czeskiego Kościoła Autokefalicznego. Na terenie PN Połoniny funkcjonują parafie prawosławne w miejscowościach: Stakčín, Zboj, Ulič i Uličské Krivé (Tab. 15).

Tabela 15. Liczba wyznawców prawosławia w parafiach w rejonie Snińskim w latach 1930, 1950, 1991 i 2001.

L. p.	Parafia	1930	1950	1991	2001
1.	Dara	0	0	0	0
2.	Jalova	73	100	-	54
3.	Kolbasov	0	0	0	2
4.	Nová Sedlica	0	0	387	266
5	Ostružnica	51	12	0	0
6	Prislop	0	0	55	26
7	Runina	0	0	134	91
8	Ruské	91	3	0	0
9	Ruský Potok	0	0	188	160
10	Smolnik	10	1	0	0
11	Stakčín	854	1135	1334	1582
12	Stakčičiaňská Roztoka	0	26	7	8
13	Starina	0	1	0	0
14	Topol'a	0	0	3	1
15	Ulič	0	0	572	507
16	Uličské Kryvé	122	60	64	71
17	Viel'ka Po- l'ana	0	0	0	0
18	Zboj	47	1	269	388
19	Zvala	0	0	0	0

Źródło: Mušinka M., Mušinka A. 2011, s. 255-329.